

УДК 343.237(477)

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУТУ СПІВУЧАСТІ (НА ПРИКЛАДІ ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 300 КК УКРАЇНИ)

Сердюк П.П., аспірант

Запорізький державний університет

Перш ніж зосередити нашу увагу на особливостях співучасті в злочині, передбаченому ст. 300 КК України, нам доведеться приділити багато часу загальним проблемним питанням вчення про співучасть. Від цього обов'язку ми не можемо нікуди подітися, адже незважаючи на уявну вивченість цього явища існуючі рішення, що посіли чільне місце серед інших поважних теорій задають концептуальний тон у вирішенні теоретичних і практичних проблем цього інституту. Чимала кількість фікцій та натягнутостей, що займають місце наріжних каменів у фундаменті вчення про співучасть наділяють цей інститут характером заплутаності і метафізичності в певних моментах. Становище погіршується, коли така заплутаність наражається на список інших кримінально-правових фікцій, зокрема такої, що ми з нею стикаємося, застосовуючи ст. 300 КК України, тобто формальність складу цього злочину та деякі інші.

Вивчаючи літературу, що присвячена проблемам співучасті в злочині виразно помітно, що більшість конструкцій, теоретичних проектів щодо змісту і особливості співучасті зумовлені тим, якої концепції причинного зв'язку додержується той чи інший вчений. Те ж саме стосується і рішень судових органів.

Об'єктивні ознаки співучасті в злочині включають кількість суб'єктів та спільність їхніх дій. Але необхідно вказати, що в науці кримінального права немає одностайності щодо "об'єктивності" спільності дій співучасників. А.А. Піонтковський вважає "спільність" ознакою суб'єктивною [1]. П.Ф. Тельнов вважає, що "спільність" – це об'єктивна ознака, що визначає зв'язок дій співучасників [2]. Ф.Г. Бурчак стверджує, що "спільність" – ознака не лише об'єктивна, а й суб'єктивна [3]. Незважаючи на це, значення злочинних наслідків у розумінні співучасті залишається непохитним. Навіть ті автори, що вважають "спільність" суб'єктивною ознакою, характеризуючи об'єктивну сторону злочину, вчиненого в співучасті, вказують на необхідність встановлення причинного зв'язку між діями співучасників і злочинними наслідками, спричиненими виконавцем злочину [4].

Отже, очевидно, що більшість вчених відмовляється бачити в співучасті щось штучне і всіляко прагнуть наголосити на об'єктивних підставах інституту співучасті і тут без спільності злочинного результату і причинного зв'язку ніяк не обійдеться. Ф.Г. Бурчак вказує, що особи, які створюють в інших мотиви, що зумовлюють їхню волю, їхні рішення і, у кінцевому рахунку, їхню поведінку, тим самим причинно пов'язані з цією поведінкою, а через неї – із наслідками, що є результатом цієї поведінки [5]. Ми хотіли б, щоб читач акцентував увагу на те, що вищезазначений автор спочатку вказує на обумовлюючий зв'язок, а потім "трансформує" його в причинний, але, слід пам'ятати, що обумовлюючий зв'язок – створює обстановку, середовище у яких виникають причини, що породжують результат [6], тому для того, щоб це був саме причинний зв'язок, потрібні каузальні, а не обумовлюючі підстави. Із цього приводу вельми доречним уявляється висловлювання П.Ф. Тельнова, що деякі автори поєднують в одне ціле причини і умови, хоч, розглядаючи інші питання кримінального права і кримінології, вони не підтримують такий уніпідхід, – перетворюють умови в причини, що суперечить діалектичному методу, що його вони відстоюють [7].

Нестиковки із загальними концепціями авторів і їхніх міркувань із приводу інституту співучасті зумовлені, передусім, суб'єктивізованою природою співучасті. Тут доречними будуть слова американського вченого-криміналіста Дж. Флетчера, що терпимість до не зовсім послідовних доктрин, які жваво застосовуються на практиці, зумовлена домінуванням утилітарної філософії в кримінальній юстиції [8].

Не мають клопоту з обґрунтуванням об'єктивної підстави кримінальної відповідальності співучасників прихильники нелімітованої теорії причинного зв'язку – *conditio sine qua non*. На їхню думку, загальний злочинний результат при співучасті викликається сукупними силами усіх спільно діючих осіб. Тобто дії кожного із співучасників окремо є необхідною передуючою умовою суспільно небезпечного наслідку, що настав [9]. Ця теорія дуже зручна для обґрунтування будь-якого інституту чи норми в кримінальному праві. З одного боку вона дуже зручна, адже будь-яку причину можна визнати за юридично значущою, єдиною перепоною буде винність особи, а з другого – у ній не проводиться розмежування між причинним зв'язком і обумовлюючим зв'язком в контексті питання співучасті. Отже, будь-яку умову (що

не є обов'язково причиною) прихильники цієї теорії будуть вважати за детермінанту результату дій виконавця (пригадаємо спроби попередніх авторів, що підміняли умови – причиною, причому абсолютно умовляю). На нашу думку, ця теорія позбавлена в кримінальному праві практичного сенсу, адже вона просто таки презюмує причинний зв'язок у кожному випадку, а отже кримінальне право позбавляється об'єктивного кваліфікаційного критерію. У філософській літературі також справедливо критикують “кондиціоналізм”, який абсолютизує роль умов у виникненні явищ або як кондиціоналісти в кримінальному праві підмінює зміст причин змістом умови [10].

Концепція дій усіх співучасників як „сукупна причина” наслідку створює свого роду фікцію, тобто юридизує детермінізм, намагається нав'язати об'єктивній закономірності – псевдозакономірність, обумовлену потребами юридичної практики.

Концепція М.Д. Шаргородського, А.П. Козлова, Г.В. Новицького та співзвучних із ними в цьому питанні інших авторів щодо обумовлюючого значення дій підбурювача (крім, погляду А.П. Козлова), організатора, пособника - небездоганна з точки зору детермінізму та діалектики, і вона не обґрунтовує підстав кримінальної відповідальності цих осіб за вчинення злочину у співучасті. Отже, якщо сприйняти концепцію обумовлюючого, а не причинного зв'язку у співучасті, то це означає, що ст.ст. 26 - 31 КК України роблять виключення із обов'язкового для кримінального права правила про причинно-наслідковий зв'язок і обґрунтовують кримінальну відповідальність на суб'єктивних підставах. Можливо визнати це - буде означати відцуратися лукавства у кримінальному праві. Досі баланс забезпечувався завдяки відхиленню від основних положень детермінізму і законів діалектики.

Саме у формальних складах злочину проявляється загальний підхід, пов'язаний з побудовою теорії причинного зв'язку при співучасті. Як вже зрозуміло, це теорія причинного зв'язку між діями співучасників, де вчинок, дія виконавця розуміється як свого роду наслідок злочинного діяння інших співучасників (підбурювача, пособника, організатора). Це ще раз доводить, що дії співучасників багато вчених підсвідомо вважають окремими злочинними діями. Справді, не можна ж вважати дії виконавця – наслідком у його кримінально-правовому сенсі. У теорії кримінального права під наслідками зазвичай розуміють – шкоду, яка завдана злочином об'єкту кримінально-правової охорони або так звані правові наслідки певного злочину і його характеристик – покарання, судимість, вплив певних обставин злочину на його кваліфікацію. Так коли вважати дії виконавця наслідком, то тоді нам треба буде розглядати такий дещо ширше ніж його розуміння, що зазначене вище.

Взагалі, будь-які наслідки пов'язуються в кримінальному праві зі злочинною дією, яка носить самостійний характер, або з якостями, що імпліцитні природі дії або вчинювача такої. Отже, якщо наслідком дій співучасників визнавати вчинок виконавця, тоді буде логічним визнання дій підбурювача, організатора, пособника окремими злочинами. Але це призведе до колапсу інституту співучасті, адже з одиниці Загальної частини кримінального права співучасть набуде статусу деліктів, що повинні зайняти „своє” місце в Особливій частині. Нам навіть не хочеться далі розвивати цю ідею, адже визначити об'єкт таких злочинів є аж занадто проблематичним, якщо взагалі можливо. Що це буде? Правопорядок в цілому? Чи що інше? Цей об'єкт мусить бути безмежним.

Отже, стоїмо на роздоріжжі: чи визнати дії співучасників у широкому сенсі окремими злочинними діями, які, до речі, не мають самостійного значення без злочину, вчиненого виконавцем, до того ж у зв'язку з цим виникає проблема з діями підбурювача, які в такому разі в багатьох випадках буде важко відрізнити від звичайного виявлення наміру; або погодитись на обумовлюючий зв'язок між діями співучасників як на юридично значущий; чи доведеться відмовитися від об'єктивного зв'язку і намагання бачити його там, де панує лише єдність наміру.

Ми вже вказували, що існує три точки зору щодо природи “спільності” у співучасті – об'єктивний, суб'єктивний, об'єктивно-суб'єктивний характер такої. Отже, цілком закономірно буде увага до суб'єктивної складової “спільності”.

У першу чергу ми стикаємось з цього приводу з двома концепціями. Перша – це концепція двостороннього суб'єктивного зв'язку між виконавцями та іншими співучасниками (С.В. Познишев, А.А. Піонтковський, М.І. Ковальов, П.Ф. Тельнов, М.Г. Іванов, М.А. Шнейдер, Н.О. Гуторова, О.Ф. Ковітіді та ін.) і концепція одностороннього (мінімального) зв'язку між співучасниками (А.Н. Трайнін, А.В. Шеслер, Ф.Г. Бурчак, А.П. Козлов та ін.), причому прихильники останньої не заперечують концепцію двостороннього зв'язку, а навпаки визнають її поряд з “мінімальним зв'язком”; на їхню думку, зв'язок може бути одностороннім або двостороннім залежно від умов вчинення конкретного злочину [11]. Дозволимо собі нагадати, що чинний КК України у ст. 26 визначає співучасть як умисну спільну участь кількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину. З цього приводу в юридичній літературі можна чути міркування, що поява терміну “умисно” перед словом “злочин”, зумовила те, що термін “умисно”, поставлений перед терміном “спільно”, слід тепер тлумачити вужче стосовно поняття “спільність” і, таким чином, законодавець визнав співучастю лише такі дії двох чи більше осіб, у яких була взаємна обізнаність співучасників про їхні злочинні наміри, тобто двосторонній зв'язок [12]. Насправді термін

“умисна” перед словом “спільна” не повинен розумітись інакше, ніж у розділі V КК України, тобто не як форма вини. Слова “умисел”, “умисна”, “умисно” - це юридичні терміни і в КК не можуть використовуватись як загальновживані, побутові, бо мають чітко виражений зміст в ст. 24 КК України і до того ж для визначення певних психологічних компонентів вини в КК використовуються слова “свідоме” (ст. 130 КК України), “знала” (ст. 133 КК України), “завідомо” (ст. 259 КК України) і т.д. Отже, якщо бути послідовним, то “умисна спільна участь декількох суб’єктів злочину” (ст. 26 КК України) відбувається тоді, коли організатор, підбурювач, пособник усвідомлюють суспільно небезпечний характер свого діяння (тобто організація вчинення або керівництво підготовкою чи вчинення злочину, умовляння, підкуп, погроза, примус або інше схиляння до вчинення злочину, поради вказівки, надання засобів чи знарядь або усунення перешкод, що сприяло вчиненню злочину та інші дії, вказані у ст. 27 КК України), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання. Не треба докладати зайвих зусиль щоб помітити, що дії осіб, вказаних в ч.ч. 3, 4, 5 ст. 27 КК України і слова “вчинення злочину” не ототожнюються. Невже суспільно небезпечними наслідками дій цих осіб слід вважати дії виконавця? Слідуючи логіці і змісту ст. ст. 24, 26, 27 КК України ми змушені сказати: так. То що ж, і вольовий момент умислу повинен полягати в бажанні вчинення виконавцем злочинних дій? Ми не маємо підстав відповісти – ні. Не без сарказму слід констатувати, що одна “вина” вже є. Йдучи далі за формулою, передбаченою ст. 26 КК України слід звернути увагу на логічну пов’язаність слів “участь...у вчиненні”. Як вже зазначалось, ця участь полягає і може полягати лише в діяннях, що вказані у ст. 27 КК України, адже слово “умисна” може стосуватись лише певних діянь. Яка ж роль залишається словам “у вчиненні умисного злочину”? Відповідь знаходиться на поверхні. Звісно ж, дії, вказані у ст. 27 КК України, поєднуються законодавцем з вчиненням виконавцем умисного злочину, передбаченого КК України. Отже, слова “умисна спільна участь...у вчиненні” може бути пов’язана лише з діями, вказаними у ст. 27 КК України, так як вина (умисел чи необережність) відноситься лише до власних дій і їх суспільно небезпечних наслідків, а психічне ставлення до дій інших осіб не знаходиться в межах законодавчого визначення умислу. Про необхідність психічного ставлення до дій співучасників ведеться мова в літературі, коли автори намагаються розкрити зміст поняття “спільна участь” з суб’єктивної сторони цього феномена. Але одна справа, коли ми маємо на увазі усвідомлення зв’язку між діями, єдність прагнення, а інша – коли говориться про вину у формі умислу. Можливо, справа лише в недоречності терміну “умисна”, що використовується в понятті співучасті? Може, цей термін треба розуміти так “як слід” для співучасті, навести лад у своєму баченні його місця? У працях авторитетних вчених ми стикаємося з цією ж проблемою.

Суб’єкт повинен усвідомлювати характер свого діяння, передбачати наслідки свого діяння та бажати настання наслідків своїх дій (ст. 24 КК України). Ми повинні поставити собі запитання. Чи може вчення про співучасть мати “власне” поняття умислу? Зі всією очевидністю слід дійти висновку, що формула умислу в КК України не містить у собі відповідного для співучасті “запасу міцності”. Шукаючи вихід із складної ситуації в нас цілком закономірно виникає теза: інститут співучасті якраз і є тим феноменом, що доповнює необхідні психологічні складові формули умислу, встановлюючи, хоч і не прямо в понятті співучасті вимогу усвідомлення співучасником умисного характеру дій інших осіб. Але з огляду на визначення поняття співучасті у ст. 26 КК України і формулу умислу (ст. 24 КК України) немає підстав стверджувати про необхідність бажання співучасником (крім виконавця) настання злочинного наслідку (для злочинів з матеріальним складом), адже кримінальний закон вимагає для наявності вольового моменту - бажання настання наслідків саме свого діяння і лише усвідомлення умислу іншого співучасника. Ми вже наголошували на приголомшуючій несподіваності розуміння суспільно небезпечних наслідків – як дії виконавця (це досить не традиційно для теорії кримінального права). Але цей висновок логічно випливає при тлумаченні норм Загальної частини КК України, що стосуються інституту співучасті. Дещо полегшується ситуація для формальних складів злочину, яким є злочин, що розглядається нами (ст. 300 КК України). Це пов’язано з тим, що передбачення суспільно небезпечних наслідків не вимагається, а вольовий момент пов’язаний з бажанням лише вчинити дію. Та слід пам’ятати, що такий підхід теж ґрунтується на фікції, що не відповідає нормативним реаліям ст. 24 КК України. Хиби у визначенні співучасті і вакуум з приводу особливостей співучасті у ст. 24 КК України залишають у підвішеному стані слово “спільна” (її суб’єктивний бік), оскільки таку “спільність” можна розуміти лише як об’єктивний предикат, умови, у яких діють співучасники. Це не може бути характеристикою дії співучасника, адже вона досить конкретна і розвивається в умовах об’єктивної або умоглядної спільності осіб. З огляду на це “спільність” повинна усвідомлюватися співучасником. Але формула умислу не дозволяє зробити цього, оскільки її “цікавлять” лише власні дії винного. Така ситуація не досить доречна, адже породжує фікцію, яка полягає у встановленні психічного ставлення до “спільності”, умисного характеру дій інших співучасників, інверсії психічних компонентів формули умислу у формальних складах і т.д.

Послідовність категоріальному апарату КК України, вірність законодавчому конструкту інституту співучасті (ст. 26, ст. 27 КК України), а також вказані в них зауваження змушують нас дійти до чогось шокуючого, але тим не менше цілком логічного висновку. Формула умислу при співучасті у злочині з матеріальним і формальним складом відрізняється лише вольовим елементом.

Згаданий висновок зумовлений, як зазначалося вище, перш за все, природою співучасті і не в меншій мірі змістом ст.ст. 24, 26, 27 КК України. Хиби і прогалини, що є в ст. ст. 24, 26 КК України породжують висновок, який не сумісний з вкоріненим на сторінках юридичної літератури та в судовій практиці поглядом на бажану природу співучасті. Отже, це є ще одним доказом на користь відносно відокремленого характеру дій співучасників і їх самостійної суспільно небезпечної сутності.

Грунтуючись на висловленій нами концепції співучасті, а також на розглянутих моментах цього інституту кримінального права можна сформулювати похідні від них особливості співучасті в розглядуваному нами злочині (ст. 300 КК України).

Під організацією збуту, розповсюдження таких творів чи примушування до участі у їх створенні слід розуміти дії, які направляють, об'єднують дії інших учасників злочину, координують їхню поведінку (наприклад, дає завдання, розподіляє обов'язки серед осіб, що збувають, розповсюджують ці твори, примушують до участі у їх створенні інших осіб). З керуванням підготовкою до вчинення цього злочину дещо складніше питання. Справа в тім, що відповідно до ч. 2 ст. 14 КК України кримінальна відповідальність за готування до злочину неможлива, якщо цей злочин віднесений до категорії невеликої тяжкості. Злочинні дії, передбачені ч. ч. 1, 2 ст. 300 КК України є злочинами невеликої тяжкості (ст. 12 КК України), а отже готування до збуту чи розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, а також до примушування до участі в їх створенні (крім випадків, передбачених ч. 3 ст. 300 КК України) не є злочинним, і з огляду на це керівництво підготовкою до збуту, розповсюдження таких творів, а також до примушування до участі в їх створенні, без передбачених ч. 3 ст. 300 КК України кваліфікуючих обставин, не буде мати кримінально-правового значення. Зрозуміло, що останнє положення не стосується ч. 3 ст. 300 КК України, адже відповідно до ч. 3 ст. 12 КК України цей злочин вже віднесений до категорії середньої тяжкості і тому готування до цього злочину тягне кримінальну відповідальність. Керівництво підготовкою до вчинення вказаних дій може полягати у підшукуванні „точок збуту чи розповсюдження”, пошуку осіб, що „мають” прийняти участь у створенні цих творів і т.п. Керування вчиненням цього злочину може проявлятися у встановленні ціни (якщо збут) твору(ів), покупки, умов відчуження і т. ін.

Основна проблема питання, яка стосується підбурювання до вчинення злочину в тому числі і розглядуваної нами, полягає у тлумаченні слів: „схилила іншого співучасника до вчинення злочину”. У юридичній літературі цим „іншим співучасником” називають і виконавця, і організатора, і, навіть пособника. Підбурювача часто називають тим, хто „створює”, „породжує співучасників” [13]. Зверніть увагу, що співучасники у цьому словосполученні вживаються в множині. Як ми вже згадували, *de lege lata* чітко розрізняє дії співучасників (ч.ч. 2, 3, 4, 5 ст. 27 КК України) і вчинення злочину. Отже, точка зору, яка полягає в схваленні можливості підбурювання організатора, пособника і, важко повірити – підбурювача, до вчинення злочину, має своє логічне завершення у висновку, що дії співучасників, що передбачені в ст. 27 КК України є відносно самостійними злочинними діями. Перелік дій підбурювача в ч. 4 ст. 27 КК України є відкритим і вони можуть полягати у будь-якому схиланні виконавця до вчинення злочину, окрім дій, які виключають взаємне усвідомлення злочинного характеру діяння виконавця. Найчастіше схилання до вчинення злочину, передбаченого ст. 300 КК України здійснюється шляхом вказівки на економічну вигідність збуту або ідеологічну, моральну необхідність таких дій для блага усього суспільства розповсюдження таких творів, а також іншим чином.

Відомо, що пособником, відповідно до ч. 5 ст. 27 КК України є той, хто порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяє *вчиненню злочину іншими співучасниками*. Щодо останніх, виділених слів, можна сказати те ж саме, що і для таких при аналізі підбурювання. Цілком зрозуміло, що пособництво в збуті, розповсюдженні або примушуванні до участі у створенні таких творів не повинно бути пов'язане з ввезенням в Україну, виготовленням, зберіганням чи перевезенням або іншим переміщенням творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, адже пособницькі дії у вчиненні означених вище, мають кримінально-правове значення лише за умови вчинення їх з метою збуту чи розповсюдження таких творів. А як бути, коли такої мети немає у співучасників? Чи будуть дії, які об'єктивно збігаються з діями, вказаними у ч. 5 ст. 27 КК України, але вчинені з іншою метою ніж у інших співучасників – пособництвом? На це з усією очевидністю слід відповісти – ні, не будуть. Адже в такому разі порушувалася б важлива умова двостороннього зв'язку між співучасниками.

Відомо, що ввезення в Україну, виготовлення, зберігання, перевезення чи інше переміщення творів, що пропагують культ насильства і жорстокості мають злочинну природу, якщо вчинені з метою збуту чи розповсюдження таких. Чи повинні співучасників теж переслідувати таку мету? Як ми вже вказували для наявності співучасті у вчиненні злочинних дій, передбачених ст. 300 КК України, повинна бути присутня єдність мети. Таке розуміння є класичним і з всією очевидністю не узгоджується з відносно відокремленим злочинним характером дій співучасників.

Серйозні складнощі виникають з такою дією як виготовлення „творів, що пропагують культ насильства і жорстокості з метою їх збуту чи розповсюдження. Відомо, що найбільш поширеними творами такого роду є кінофільми. Створення цього продукту неможливе без значної кількості учасників: актори,

оператори, сценаристи, особи, що фінансують цю діяльність, і т.д. Та більшість із них переслідують мету отримати платню або задовольнити власні амбіції, знайти творче вираження і т.п., тобто не мають мети збуту або розповсюдження. Після задоволення власних потреб їх може не цікавити „доля” фільму. У той же час створення такого твору неможливе без участі цих осіб. Отже, як бути? Якщо мету збуту чи розповсюдити природньо мають особи, що фінансують цей проект то такими, що виготовляють цей продукт їх назвати важко, адже він є результатом колективної праці. Але вимоги щодо мети в ст. 300 КК України однозначні. Таким чином особи, що не переслідують вказану мету, не є суб'єктами цього злочину. На допомогу приходить так зване посереднє виконавство. У ч. 2 ст. 27 КК України передбачена можливість визнати виконавцем особу, яка вчинила злочин шляхом використання осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне. Отже, при колективному виготовленні твору, що пропагує культ насильства і жорстокості, суб'єктом цього злочину і відповідно співучасником може бути лише особа, яка переслідувала мету збуту чи розповсюдження його. За таких умов вона повинна визнаватися посереднім виконавцем чи співвиконавцем. У юридичній літературі вже наголошувалося на логічній непослідовності визнавати особу виконавцем (роль, яка характерна лише для інституту співучасті), коли у вчиненні відповідного злочину не беруть участі інші особи як суб'єкт злочину.

Таким чином, ми розглянули основні, але далеко не всі проблемні питання інституту співучасті, який досі має дуже суперечливу характеристику в юридичній літературі і судовій практиці, а також торкнулись основних проблемних моментів співучасті в злочині, передбаченому ст. 300 КК України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Курс советского уголовного права: В 6 т. – М.: Наука, 1970. – Т. 2: Часть Общая. Преступление. – С. 445.
2. Тельнов П.Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. – М.: Юрид. лит., 1974. – С. 28.
3. Бурчак Ф.Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву. – К.: Наукова думка, 1969. – С. 39.
4. Курс советского уголовного права: В 6 т. – М.: Наука, 1970. – Т. 2: Часть Общая. Преступление. – С. 459.
5. Бурчак Ф.Г. Указ соч. – С. 101.
6. Философский словарь / Под. ред. И.Т. Фролова. Изд. – 5-ое. – М.: Изд-во полит. лит-ры, 1987. – С.497.
7. Тельнов П.Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. – М.: Юрид. лит., 1974. – С. 35.
8. Флетчер Дж., Наумов А.В. Основные концепции современного уголовного права. – М.: Юристъ, 1998. – С. 457.
9. Малинин В.Б. Причинная связь в уголовном праве – СПб.: Изд-во «Юрид. центр. пресс», 2000. – С. 233.
10. Алексеев П.В., Панин А.В. Философия: Учебник. Изд. второе, перераб. и доп. – М.: Проспект, 1998. – С. 416-417.
11. Новицький Г.В. Поняття і форми співучасті у злочині за кримінальним правом України: Наук. – практ. посіб. – К.: Вища шк., 2001. - С. 46.
12. Там само. – С. 42.
13. Козлов А.П. Соучастие: традиции и реальность. – СПб.: Изд-во «Юридической центр Пресс», 2001. – С. 47.